

ІВАН ФРАНКО

ТЕРЕН У НОЗІ

ГУЦУЛЬСЬКА ПРОЗА

DISCURSUS

УДК 821.161.2

Ф 83

Іван Франко. Терен у нозі/гуцульська проза. – Брустури: Дискурсус, 2022. – 352 с.

ISBN 978-617-7236-65-7

Іван Франко (1856–1916) вперше відвідав Гуцульщину 24-річним парубком і відтоді приїжджав сюди впродовж життя.

Окрім приємних занять ловлі форелі чи збирання грибів і афин, Франко дуже любив спілкуватися з гуцулами. Він вихоплював з тих розмов коштовні історії і одягав їх в діамант літератури. Так письменник створив оповідання «Гуцульський король», «Терен у нозі» та «Як Юра Шикманюк брів Черемош», які подаємо в книжці.

Гуцульщина вабила Івана Франка ще зі студентських років. В одній з перших повістей «Петрії й Довбушуки», він інтерпретує історію Олекси Довбуша. Вже у зрілому віці Франко зредагував її, виправивши «хиби тої в молодих літах писаної повісті». Повість також знайдете у цьому виданні.

Таким чином маємо повну збірку гуцульської прози Франка й можемо подивитися на давні часи Гуцульщини через його талановите слово.

© Дискурсус, видання, 2022

Терен у нозі

Старий, хворий Микола Кучеранюк дожидав смерті.

Ще два тижні тому він уостатнє керманичував на Черемоші, відігнав чотириталбову дарабу¹ до Кут і відси вернув пішки додому. Нічого йому не бракувало, а проте був блідий як труп. Увесь вечір він мовчав і сидів перед хатою он там високо на шпилі гори, покурюючи люльку на коротенькім цибусі й німо вдивляючися в розкинене внизу село, у Черемош, що шумливою гадюкою закрутився низом, і в супротилежну могутню гору, покриту темним лісом. Та другого ранку він прокинувся, жалуючись на болючу колотьбу в боці, почав сильно кашляти та трястись у лихорадці. Покликав своїх трьох синів, сказав їм, що буде вмирати, і велів їм скликати найстарших та найповажніших сусідів, щоб міг у їх присутності виявити свою остатню волю. Сини прийняли сю відомість досить спокійно та повдержливо, хоч дуже любили батька. Тільки їхні жінки та діти підняли крик і лемент, але старий велів їм мовчати та бути спокійними.

– Будьте тихо! – мовив він напівсуворо, а напівласкаво. – Я вмру, хіба ж то яке диво? Нажився не мало. Чи хочете, щоб я жив вічно? Рушайте й приладжуйте все, що треба для похорону!

Одна невістка почала щось закидати про лікаря. Старий розсердився не на жарт.

– Не плети дурниць! Шістдесят літ прожив я без лікаря, то й при смерті обійдуся без нього. І що може лікар порадити на смерть? Чи лікарі й самі не вмирають? Рушайте кожде до своєї роботи й не журіться мною!

¹Дараба – пліт, збитий із дерев'яних кругляків.

Ніхто не спротивлявся. По обіді посходилися сусіди, покликано й громадського писаря, який, за приказом старого Миколи, написав його «астамент». Йому зробилося трохи легше, він балакав із людьми й велів своєму наймолодшому синові привезти на другий день панотця, бо хоче висповідатися й запричащатися. Сусіди похвалили сей намір і навіть не пробували сяк чи так захитати Миколову певність, що йому швидко прийдеться вмирати.

На другий день йому погіршало, гарячка стала дужча, тяжкий кашель майже душив його; він зробився на виду чорний, як земля, похудів страшенно, і коли приїхав верхи панотчик, щоб наділити його остатньою релігійною потіхою, він справді виглядав так, немов ось-ось сконає. Сини, похитуючи головами, знай, шептали, що «дедьо», певно, не переживе сеї ночі.

Але вночі йому полегшало. А другого дня він піддужав настільки, що пополудні міг устати й вийти трохи на свіже повітря. Був чудово гарний, ясний і тихий вересневий день. Сонце гріло, але не пекло, повітря на горах було чисте й запахуще, а дзвінкий шум Черемоша з долини доходив як солодка мелодія, як безконечний привіт життя. Старий гуцул усів на старій обрубаній колоді й німо та спокійно вдивлявся у величний краєвид. Високі гірські шпилі, бачилось, моргали до нього; глибокі, тінисті долини обслонювалися темними тайнами. Черемош унизу зі своїми могутніми закрутами¹, шумливими шепотами й запіненими «гоцями» видавався мов непорушний, мов вилитий із зеленкуватого скла. По його берегах снували тут і там немов червоні,

¹Закрут – крутий поворот.

білі та чорні мурашки – то були люди. Із плоских дощаних дахів широко порозкиданих хат клубився білий димок. Але Микола глядів на все те безучасно, немов не з сього світу. Не почував уже туги, не тягло його в далечінь; відколи був певний, що незабаром умре, усе оточення зробилося йому чужиною.

Та чим більше сонце хилилося над західним обрієм, тим більше почав у його серці ворухитися якийсь неспокій. Напруживши всі свої сили, опираючися на розкішно писаний топорець, він зійшов на найвищий шпиль гори, що захищала його хату від заходових вітрів, сів тут на камені й полетів очима в протилежнім напрямі, ніж досі. І тут, доки зір засягне, – високі гірські шпилі, ліси, долини і звори. Та Миколин зір слідив, бачилось, із якоюсь дивною тривогою за бігом сонця. Він придивлявся кожній легенькій хмарці, що виринала відкись на заході і, запалюючися золотом і пурпуром, звільна пливла за сонцем. Підзорливим оком міряв кожний клуб диму, кожний туман пари, що підіймався з лісів і зворів. А коли нарешті сонце затонуло в кроваво-червоних хмарах, мов розпалена куля у воді, він зітхнув глибоко, затремтів, мов від морозного подуву, із трудом підвівся з місця й мовчки пішов додому.

Від того дня минули вже два тижні. Микола все був «при смерті», вважав сам себе чужинцем, відлученим, а все-таки не вмирав. Йому робилося раз ліпше, то знов гірше; іноді цілими днями лежав на постелі й майже не міг рушитися, а потім раптом переставав кашель і колотьба в боці, він міг устати, ходити й навіть зіходити на верх гори й вдивлятися в захід сонця. Лиш його неспокій збільшувався раз у раз. Не їв майже нічого, лише десь-колись

випивав склянку теплого молока. Його тіло вихуділо, його волосся за тих кілька днів побіліло, як сніг, а в очах тліли якісь несамовиті огники. Спати не міг ані вдень, ані вночі, а як інколи вночі сон його зломить, то зараз починає стогнати й хлипати – і прокидається, увесь облитий потом тривоги. Він не молився, не розмовляв ні з ким, не цікавився нічим й обертався поміж своїми дітьми й внуками, як чужий. Діти, що вперед горнулися до нього й радували його своїм щебетанням, тепер сторонилися від нього й боязко шукали собі забави на весь день, якмога десь поза домом, щоб якнайрідше стрічатися з ним.

У неділю він велів скликати сусідів до себе.

– Любі сусіди, – мовив до них, коли всі посідали перед його хатою на стільчиках, колодах або й так просто, на мураві, а він сам напівсидів-напівлежав на джерзі й подушці, – порадьте мені що! Не можу вмерти. Так мені щось тяжко на серці. Усе мені здається, що на мені тяжить якась велика провина й не пускає мою душу від тіла. Кілько разів дивлюся, як сонечко сідає за горою, усе мені видається, що там хтось золотими ключами замикає браму передо мною. Скажіть, може, я кому з вас догурих і сам про те забув, а він носить на мене гнів у серці?

Люди мовчки зирнули один по одному, а потім мовив один за всіх:

– Ні, Миколо! Ніхто з нас не носить гніву в серці на тебе. Усі ми грішні, а як не вибачимо один другому, то нам і Бог не вибачить.

– А проте, – сумно сказав Микола, – мусив хтось, свідомо чи несвідомо, заскаржити мене в пана Бога. Адить, моє волосся побіліло, як сніг, за отсі дві неділі. Мучуся дуже, а вмерти не можу. Щоночі хтось

кличе мене геть, а проте щось мов кліщами держить мене на місці. Отак як потемніє, то все чую, як трембіта грає в полонині, і рвуся за її голосом – і не можу.

– Може, жаль тобі світу, дітей, гір, Черемоша? – закинув старий Юра, Миколин ровесник і приятель.

– Ні, Юро, не жаль, – відповів Микола. – Я жив досить. Мої діти, Богу дякувати, забезпечені. Гори й Черемош не потребують мене й не можуть дати мені нічого.

– Що ж тебе так турбує? Може, у тебе який старий гріх на душі, а ти затаїв його перед людьми, а він тепер проситься на сповіді й не хоче пустити тебе, поки його не направиш?

– Не знаю, Юро, але мені здається майже, що воно щось так, хоча... Бачиш, я раз мав таку пригоду – давно тому, дуже давно!.. І вона тепер знов тривожить мене. А проте... Так, я не говорив про неї нікому з вас, але таки не таїв її перед людьми. Я тричі сповідався з неї, а проте не зазнав полегшення.

– Висповідайся з неї перед нами й перед святим праведним сонцем, – мовив Юра, – то, може, відступить від тебе тота тривога.

– Та то, властиво, нема що багато й оповідати. Се було ще за моїх парубоцьких часів – уже тому зо сорок літ. Знаєш, Юро, я був тоді найгірший забіяка в селі й найліпший керманич на весь Черемош. У неділю була велика бійка в шинку; багато парубків – здається, що й ти, Юро, сарако, – пішли додому з порозбиваними головами, а одному, моему найтяжчому ворогові, Олексі Когутикові, догодив я так, що за кілька неділь його поховали. А я сам обірвав лише кілька зовсім неважних гуль

та задрапнень і в понеділок, як би нічого й не бувало, пішов на дарабу.

Я й стрик¹, глухий Петро, збили ще вдосвіта чотириталбову дарабу в Жаб'ї² і, скоро надійшла повінь, рушили долів Черемошем. Був гарний літній день; на всіх долинках покошено сіно. Запах свіжого сіна й достиглих малин, що звисали скрізь із стрімких берегів понад водою, так і обвівав мене. На серці було любо, свobodно та радісно, як рідко буває.

Петро стояв при передній кермі, я вхопився за задню. Під полудне запливли ми до Ясенова і ймилися біля шинку. Вода була сильна, а ми мали гнати дарабу лише до Вижниці, то й не потребували боятися, що нам перед приходом вода впаде.

На березі, як звичайно, була ціла купа дітей. Вони купалися, кидали камінням, гралися на березі й робили галас. Скоро ми з дарабою ймилися берега, зараз ціла юрба їх повскакувала на дарабу; бігали по ній, гойдалися на кльоцах³ або скакали з них у воду й випливали на берег. Нам то була не першина, і ми, не кажучи їм нічого, пішли до шинку, випили по чарці й зараз вернули. Не звертаючи уваги на хлопців, відп'яли ми дарабу від берега й зіпхнули на течію. Скоро дараба пішла в рух, хлопчища справді зручно і з голосним вереском поскакали хто в неглибоку воду, хто на річне каміння й подалися до берега, а ми поставали на дарабі, кожний на своїм місці, і взялися за керми, щоб навернути дарабу

¹Стрик – стрий (діал.)

²Жаб'є – село на березі Чорного Черемошу (нині – смт. Верховина Івано-Франківської області).

³Кльоц – колода, брус.

на головну течію. Може, так минуто я працював кермою, коли втім, підводячи очі, бачу, що на заднім кінці дараби сидить хлопець. Так, як мені в тій хвилі повиділося, міг мати чотирнадцять або п'ятнадцять літ і був одягнений бідно, у брудній сорочці зрібного полотна¹ та в чорнім повстянім капелюсі – звичайно, пастушок. Він сидів тихо, трохи скулений, на кінці кльоца і якимось так залюбки вдивлявся в хлюпання зеленкувато-сірої каламутної води поза дарабою, що, бачилось, не бачив нічого іншого довкола себе. Я стояв при кінці керми, може, п'ять кроків оддалік від нього, а що він сидів обернений до мене плечима, то я не міг бачити його лица.

– А ти що тут робиш, мой? – відіззався я до нього. Він не відповів нічого, лише простягнув свою ліву руку й показав на супротивний беріг. При тім я завважив, що його простягнена й до ліктя гола рука була незвичайно біла, якої я ще не видав ніколи в бідного хлопця-пастуха.

– Хочеш на той бік? – запитав я.

Він потакнув головою, не обертаючись і не кажучи ані слова.

– А де ж хочеш висісти? – запитав я ще раз. – Адже бачиш, що той берег тут усюди стрімкий, нема де ймитися².

Не обертаючись і не кажучи ані слова, хлопчище помахав своєю сніжно-білою рукою взад, униз рікою, і здавалося, що ані на хвилику не бажав переривати собі оглядання шумливих та шипучих клубів черемошевої води. Мені се було байдуже: чей³ же, хлопчище знає добре сю воду. Ми пливли

¹Зрібний – витканий домашнім способом.

²Ймитися – зупинитися (при березі).

³Чей – може.

власне попри громаду дуже неприємних кам'яних брил, що ліниво розляглися по самій середині ріки, мов череда здорових волів у купелі; треба було дуже обережно просмикуватися між ними, то й у мене при кермі була гаряча робота. Крізь клекіт хвиль крикнув я ще до хлопця:

– Як будемо близько того місця, де тобі треба на берег, то скажи нам заздалегідь, щоб ми скрітали¹ дарабу з течії ближче до берега, на плитке² місце. Чуєш, мой?

Хлопець знов кивнув головою й все сидів скулений на однім місці.

Ми перепливли небезпечне місце й стрілою летіли поздовж ширшого й не дуже глибокого плеса. Я все ще держався за кінець керми, але не працював нею й знехотя дивився на хлопцеві плечі. Нараз він схопився зі свого місця й почав якось поквапно підкочувати штани.

– Хочеш злізати? – запитав я його. Та він знов не відповів мені нічого, але підійшов на сам край дараби, сів на обрубок кльоца, спустив голі ноги до води, вчепився обома руками за кльоц, а потім, опираючись обома ліктями об кльоц і весь похилений над ним, обернувся так, що ліг черевом на той кльоц і почав помаленьку зсуватися з нього в воду. Аж тут побачив я його лице – було мені зовсім незнайоме. Мені повиділося в тій хвилі, що якийсь дивний, холодний і злорадніший усміх заграв по лиці хлопця. Але се тяглося лише хвилиночку. Поки я ще встиг щось подумати, крикнути, рушитися з місця, хлопчище без звука моментально щез у каламутній воді. Мене обхопила смертельна тривога. Я скочив на край дараби. Я знав,

¹Скрітати – повертати.

²Плиткий – мілкий, неглибокий.

що се дуже небезпечно – скакати з кінця дараби у воду, а ще до того в тім хоч не дуже глибокім місці, але на страшній бистрині, де й найдужчий гуцул не потрафить устояти на ногах. Я думав, що необачний хлопчище зараз винирне, почне плисти або бодай буде кілька хвиль бовтатися, боротися з водою і я зможу вирятувати його. Але ні, з хлопчища не видно було ані найменшого сліду. Хвилі весело підштрикували¹ аж на кльоци, плескотили поміж кльоцями нашої дараби, і вона стрілою і з шумом гнала наперед, а хлопець щез, як слина. Німий і непорушний, весь продроглий від холодної тривоги, стояв я на краю дараби й впирав очі в каламутну воду – даремнісінько.

– Миколо! – крикнув нараз сердито від передньої керми старий Петро. – Якого дідька ти там робиш? Чи не бачиш, що вода заганяє дарабу поперек ріки? До керми, мой, а то оба підемо під сто чортів!

Я скочив на своє місце, мов пробуджений із глибокого сну, ухопився за керму й почав працювати щосили, але мої очі все ще блукали по широкім плесі, по булькотячій поверхні ріки – чи не віднайдуть хоч якого-будь знаку того хлопця. Та ні, ані сліду!

Та певна свідомість, що ось перед кількома хвилями перед моїми очима й ось тут безпосередньо біля мене так нагло запропастилося молоде людське життя, шпигнула мене в саме серце так, як ще ніколи ніщо в життю. Я трясся всім тілом, як коли б був сам замордував найближчу, найдорожчу мені людину. Із жахом обдивлявся я берег, чи там дехто не бачив, як топився хлопець? Ні, на березі не було

¹Підштрикувати – підстрибувати.

ані живої душі; на дорозі, що бігла з другого боку понад саму ріку, не було також ані живого духа; село вже щезло за закрутом ріки, тільки з невидної дзвіниці забамкали нараз дзвони, мов знали, що хтось у селі пожив смерті. Потім я почав боязно оглядати старого Петра, що стояв біля своєї керми на першій таблі з широко розкряченими ногами й також раз у раз вдивлявся в клекіт каламутної води. Може, він бачив дещо? Та ні, Петро мовчав; він був приглухий і, не бачивши хлопця на очі, певно, не чув і моїх слів, звернених до нього.

Помалу, коли ми відпливли вже геть від того нещасного місця, минули Устеріки й дісталися на більшу, безпечнішу воду, я заспокоївся. Я попросту силував себе не думати більше про хлопчища; я вмовляв сам у себе, що я ж тут нічогосінько не винен: я ж не міг знати з Духа Святого, що дурний хлопчище так собі, ні з того ні з сього, та й раптом шубовсне у воду – і затоне, як кусень олова, я ж працював, власне, при кермі й таке інше. Се й заспокоїло мене – бодай так здавалося мені тоді.

Ми вчасно пригнали дарабу до Вижниці, ви-фасували зароблені гроші, повечеряли, відпочили трохи та закупили, чого було треба додому, і ще перед північчю рушили назад у гори, щоб другого дня перед полуднем бути вже дома і йти до косовиці; ідучи більшою купою, ми гуторили¹, жартували, оповідали всякі смішні придабашки², і я був особливо у веселім настрої. Розуміється, про втопленого хлопчища я не згадував ані словом.

Так воно тяглося, поки ми не дійшли до Ясенова. Та коли ми почали наблизитися до

¹Гуторити – розмовляти.

²Придабашка – дрібна пригода, інцидент.

нешасного місця, де наша дорога бігла понад сам Черемош, а здорові скелі лежали, мов бики, посеред клеточкої бистрини, і де вчора затонув хлопець, то мені знов зробилося так важко на душі, як було вчора. Холодний піт покрив усе моє тіло, морозна пропасниця біла й телепала мене, я дзвонив зубами й не мав відваги нікому прохожому глянути просто в очі. До знайомого шинку не був би я вступив ні за які гроші: так мені здавалося, що, нехай я лише покажуся там, мене зараз вхоплять і повісять. Я послав старого Петра до шинку й велів йому купити цілу квартиру горівки – треба було для косарів. «А я сам, – кажу йому, – не піду туди й зажду на тебе тут». Але скоро я побачив себе самотнім, обхопила мене така шалена тривога, що я, мов одурілий, натис крисаню на очі і, похиливши лице вниз, як злочинець, погнав навперед себе, і не спочив швидше, аж мені в грудях не стало духу й село було вже геть за мною. Аж тут я сів при дорозі й заждав на старого Петра.

Я мусив ждати досить довго. Мені страшенно хотілося випити горівки, багато горівки нараз, щоб нею, мов повинню, залити отой ганебний переполох. Чекування ще побільшало мою жадобу. Ось надійшов штильгукаючи старий Петро, буркочучи зовсім не дружлюбні прокляття на таких «молокососів, що скажуть слово й зараз перемінять» і «летять кудись навпроцап¹, як остатні дурні». При сих словах він подав мені пляшку з горівкою. Та коли я відіткав її й притулив до рота вузьку шийку, наскочило на мене раптом таке обридження перед сим плином², що я мало що не

¹Навпроцапи – навпростець.

²Плин – рідина.

кинув фляшку геть від себе і, здригаючись, подав її назад Петрові.

– На, пий, – сказав я, ледве видушуючи із себе слова, – я сим разом не можу.

Старому не треба було того казати два рази. Він знову пробурчав якусь добродушну лайку на нездар, що цураються дару Божого, забулькотів із фляшки просто в горло порядну порцію, заткав потім фляшку корком, притовк його долонею й тоді устроїв фляшку у свою шкіряну торбу. А я від того часу не міг і лиця свого навернути на горівку і хоч не присягав на неї, а проте й досі не міг випити її ані краплини. Відвергло на смерть, на сміх усьому світу!

Троха заспокоївшись, зайшов я додому й поставив собі закинути зовсім керманицьке ремесло й ніколи ані ногою не поступити на Черемош. Та коли я другого дня почув біля шинку, що в середу піде найближча повінь, то щось із непереможною силою вигнало мене досвіта з хати. Я пішов до Жаб'я на склад дерева, збив дарабу й погнав її знов із дядьком Петром до Вижниці. І знов у Ясенові обгорнула мене та сама дика тривога, яка проймає хіба найтяжчого злочинця, і перевернула все мое нутро. Мов шалений, я бігав очима по воді, шукаючи хоч якого сліду втопленого хлопця, хоч розум мусив говорити мені, що рвуча вода мусила вже або викинути втопленика десь на берег, або занести Бог зна як далеко та встромити в яку щілину на дні. Та ні, моя розбурхана уява все показувала мені, що ану ж я ще десь тут близько знайду того хлопця, що ану ж серед ріки виставиться з води його сніжно-біла рука!..

І бачите, сусіди, се був увесь мій гріх і вся моя мука. Усе щось тягло мене з неперепертою силою

на Черемош, і все, перепливаючи те прокляте місце пониже Ясенова, я мусив зазнавати того самого переполоху та тої самої муки, що й першого разу. Говорять, нібито є такі люди, що їдять аршинник і при тім живуть довгі літа. І мені все здавалося, що я один із таких отрутоїдів, що не можуть жити без вічної передсмертної тривоги.

А проте я не бажав нічого гарячіше, як увільнитися від неї. Коли минуло кілька тижнів по випадку, відважився я нарешті заговорити дещо про нього й почав обережно розпитувати в Ясенові, чи не пропав де в кого хлопець у такому віці, такий і такий на подобу? Ні, ніхто не знав і не видав такого хлопця. Я розпитував дещо виразніше, чи того й того дня такий хлопець не втонув у Черемоші? Ні, ніхто нічогісінько не знав про такий випадок. Чи не викинула вода такого трупа? Ні, ніхто не знав про се ані словечка.

Усі ті звістки, замість заспокоїти мене, тим живіше товклися в моїй тямці, немов нерозв'язана жасна загадка. Я помалу розпитував у керманичів, у рибаків, у гуцулів із Краснолі та з Устерік – ні, ніде не було ані сліду втопленого хлопчища, ніде не було чоловіка, який би його знав, бачив або жалував за ним. Мій перший страх перемінився звільна на глибокий смуток, на безмежне співчуття за тим бідним хлопчищем, якого ніхто не знав і якого стратою ніхто не журився. У моїй душі все пекло якесь невимовне горе при переїзді через те місце, і я нарешті надумав удатися на покуту – іти пішки до Сучави, там висповідатися зі свого гріха й таким способом заспокоїти свою душу.

На лихо собі, я й сим разом не мав щастя. Піп, перед яким я на сповіді признався до свого гріха, дуже квапився і, очевидно, не мав ані часу,

ані охоти випитати мене докладніше. Коли я коротко розповів йому свою пригоду, він буркнув сердито:

– Іди, дурний гуцуле! Ти ж на тім не маєш ніякого гріха. Говори мені достотні гріхи, а не задержуй мене такими дурницями!

Але се запевнення попа, що я в тім не маю ніякого гріха, не заспокоїло мене. Я почав собі розмірковувати, що, видно, уже то так пан Біг дав, що я натрафив на такого попа; видно, сам пан Біг угнівався на мене й не навернув мене, сараку, на доброго сповідальника!

Отакі гадки не покидали мене й помалу дійшли до того, що я не міг ані спати вночі, ані не мав спокою вдень і суятився¹, як сновида. Я постановив собі по кількох місяцях піти ще раз до Сучави і там ще раз висповідатися зі свого гріха. Сим разом натрафив я на старого, добродушного ченця, що дуже терпеливо вислухав мою оповідь і, коли я скінчив, сказав мені:

– Синоньку, у сьому випадку ти справді дещо трохи завинив, хоч і не так багато, як собі надумуєш. Молися Богу, а вже він дарує тобі твій гріх і віддасть тобі супокій.

Я молився Богу, ах, як гаряче! І справді, сим разом здавалося, що допомгло. Щоправда, згадки про втопленика я не міг позбутися ніколи, а кілька разів перепливав коло Ясенова, то вся пригода ставала мені живо перед очима, і я не міг перемогти себе, щоб не вдивитися пильно у воду, немов шукаючи якогось сліду по загубленім. Але жасно² вже мені не робилося, смуток минувся, і лише від часу до часу щось стискало моє серце, мов коваль

¹Суятитися – турбуватися, непокоїтися, мучитися.

²Жасно – страшно.

кліщами. Я оженився, мав діти, працював багато, і щораз тихіше та тихіше відкликалася в моїх споминах згадка про втопленого хлопчища коло Ясенова.

Та раз вийшло таке, що я за щось посварився з моєю жінкою, у мені заграла кров, і я добре-таки побив її. Се була крепка жінка й гостра на язик, почала шарпатися зо мною й лаяти, що слина на язик принесе. Я розсердився – і як лусну її топірцем у голову, аж вона без тями покотилася на землю. І тут мене щось кольнуло в серце, я кинув геть топорець, обілляв безтямну водою, спинив кров, що чуріла¹ з її рани. Ну, рана не була страшна, жінка незабаром прийшла до себе, і бійка не пошкодила їй нічого. Адже знаєте, гуцулка, сарачі, привикла до бійки, а не одна то ще й хвалиться перед своїми сусідками: «Якби мя чоловік не любив, то би мя не бив». І небіжка Марічка ніколи не догурила мені за сю бійку – та й се була одинока наша бійка за тих двадцять літ, що ми прожили вкупі. Але тої самої ночі, якої зчинилася в нас та бійка, ясенівський хлопчище показався мені уві сні. Приснилося мені, що пливу даробою Черемошем, піді мною реве й клекоче каламутна повінь, я щосили працюю коло керми й раптом бачу хлопчища, як він звішує голі ноги з дараби у воду, як обома руками спирається на кльоца, обертається й показує мені своє невимовно сумовите лице та всміхається до мене не то сумно, не то якомсь злорадісно, а потім тихенько сховзується у воду й щезає в ній безслідно. Я пережив у сні всі ті страшні почуття, що перед тим так довго мучили мене, і пробудився весь облитий потом, січучи зубами. Я почав молитися до Бога, але та молитва не йшла мені з серця й не заспокоїла

¹Чуріти – дзюрити.

мене. Я хотів заснути й разом тривожився, щоб ще раз не бачити такого сну. Усю ніч я прокачався безсонний на постелі й кілька днів по тім був такий сумний, збитий та стомлений, як із хреста знятий.

Від того часу почав той хлопчище все колись-не-колись набиватися мені на сон. То привиджувався мені, як сидить на краю дараби, скулений і задивлений у каламутну повінь, а іншим разом – як своєю сніжно-білою рукою показує кудись у невідому далечінь або як із якимось невимовним виразом усміхається до мене. І завсіди по такім сні я кілька днів ходив, мов утовчений у ступі, нудився й бридився всім довкола, лише Черемош тяг мене до себе й на дарабі вертала до мене сила й охота до життя. Те одно тільки відчував я, і воно щораз більше виростало як певність у моїй душі, що гріха за смерть того хлопця таки ще я не позбувся, що його загублена душа таки ще не заспокоїлася й для того набивається мені на сон. Із тою думкою я носився більше як двадцять літ і не міг позбутися її. А коли вмерла моя жінка й зараз тої ж ночі втопленик знову показався мені уві сні й всміхнувся до мене ще жасніше, ніж уперед, то я постановив собі зараз по похороні піти до Сучави й там ще раз висповідатися. Знов я застав старого, добродушного ченця в сповідальниці. Він вислухав мою оповідь терпеливо, подумав довго й промовив:

– Синочку, даю тобі розгрішення, хоч, їй-богу, і сам не знаю за що. Не завдаю тобі ніякої покути, бо ти сам наложив на себе тяжчу покуту, ніж я міг би наложити. Іди з миром!

Та ба, у тім власне була штука! Я пішов, але миру таки не міг знайти. Рідше, ніж уперед, але все-таки від часу до часу показувався мені в сні той хлопець коло Ясенова. Ніколи я не чув від нього ані слова,

ніколи не бачив приязного виразу на його лиці. І се завжди наводило мене на думку, що мій гріх іще не спокутуваний, що душа втопленика ще не заспокоїлася й показується мені в сні лише тому, аби пошукувати на мені якоїсь провини.

А коли перед двома тижнями я плив дарабою до Вижниці й минав Ясенів, то побачив знак. На тім самім місці, де колись, сорок літ тому, хлопчище з моєї дараби зсунувся у воду, побачив я нараз, як із брудно-жовтої повені висунулася сніжно-біла дитяча рука. Морозом ударило на мене, я витріщив очі, і ади, рука знов виринає з води, мов блискавка з хмари, і ніби судорожно хапає за щось – достоту так, як той, що топиться у воді. Раз, другий, третій вихапувалася отак і знов щезала у воді. Ще раз виринула й вхопилася за кінець моєї керми. Я почув виразно, як шарпнула дуже цупко, але в найближчій хвилі сховзнулася помалу зі слизької дошки й щезла у воді. Я стояв, мов окаменілий. Шарпнення відчував я ще в самім дні моєї душі, але більше нічого – ані жаху, ані суму. Я безтямно повертав кермою й ні про що не міг думати. Аж як ми прибули на Вижницю і я зійшов з дараби на суху землю, почув у собі ту певність, що се була моя остатня плавба на Черемоші, що хлопець кличе мене до себе.

І тепер він показується мені щоночі в сні, і все усміхається до мене жасним усміхом, і не говорить ані слова, і махає сніжно-білою рукою вниз за водою. І тому не можу вмерти, бо його душа ще не заспокоїлася й тому не допускає й моєї душі до спокою.

Микола замовк і важко зітхнув. І сусіди мовчали; ніхто не знав, що йому порадити. Нараз зяясніло якесь світло на Юровім лиці.

– Слухай, Миколо, – сказав він, – а що, як се не був ніякий достеменний хлопець?

– А то ніби по-якому?

– Нібито, як се була лише якась мара, привид?

– Що ти кажеш? У яснісінький день? Перед лицем праведного сонця?

– Та я не кажу, що се був лихий дух, Господи заступи! Ні, Миколо!

– Ну, але чого ж би його згадка так довго мучила мене?

– Га, Миколо, то чоловік ніколи не може знати, що пригоже для його душі. Та й загалом, добро і зло... Не можемо знати, коли щось робимо, чи на добро то нам, чи на зло. То ми лише свою волю знаємо: хочу зробити добре або хочу зле. Се так, се нам каже сумління. Але що довкола нас, Миколо, про се ніколи не можемо бути певні. Не одно видається нам лихом, а воно може бути для нас великим добром. Або й навпаки...

– Се правда, Юро! Але все-таки я не розумію, що то за мара могла бути, коли се не був правдивий хлопчище з тіла і кості.

– Слухай, Миколо, я оповім тобі маленьку історію, що притрафилася¹ мені самому, як я ще був зовсім малий. Може, я мав тоді вісім, може, десять літ. Одного дня – а був гарячий, парний літній день – захотілося мені й ще кільком сусідським хлопцям, що жили отам у верху, скупатися в Черемоші. Із нашого верха до Черемоша не близьенько, але нам, дітям, було се байдуже. Ноги на плечі – та й гай у долину! Збігли ми з кичери, збігли з другої, ось уже й ріка недалеко. Ще лише через вориння перескочити, потім невеличкий лазок,

¹Притрафитися – статися.

потім ще вориння, потім рів, потім півперек¹ дороги, ще через одно вориння, зіскочити зі стрімкого бережка на рінь – і тут тобі й чистий, шумний Черемош. Мої товариші бігли наперед, поперекакували, як кози, через одно й друге вориння й сміялися з мене, що я лишився ззаду. Знаєте, як то діти:

– Гаду, гаду! Дідько ззаду!

А я біжу та й кричу за ними:

– Веред, веред, дідько вперед!

І так мені якось гірко, завидно зробилося, що я зібрав усю свою силу, розігнався й скочив собі через ворину². Але якось попав не на добре місце, бо за ворину хтось кинув суху тернову гіллячку, і я саме на неї наскочив босою ногою, і здорова терняка вбилася мені в п'яту, мов кавалок гонталя³.

– Ой-ой-ой! – скрикнув я зненацька від болю.

– Га-га-га! – зареготалися мої товариші й побігли далі, кричачи-пустуючи: – А ми борше! А ми борше!

Я закусив зуби, але тут мене немов пече щось, аби зрівнятися з ними; шарпнувся бігти їм наздогін, але не зміг зробити ані двох кроків, бо почув від терна такий біль у нозі, що аж мене за серце стисло, мов кліщами. Я мусив зараз присісти на стежці й оглянути скалічену ногу. Терен забився глибоко в п'яту; шпичка, відломившись від сухої гілки, вломалася при самій шкірі, так що нігтями не було за що вхопити, щоб витягти терна. Я мусив насамперед намазати п'яту слиною, розм'якшити її

¹Півперек – упоперек.

²Вориння – огорожа з жердин (зрубаних тонких довгих стовбурів дерева).

³Гонталь – великий цвях для гонту (покрівельного матеріалу).

й обмити, а тоді витягнув шпильку, яку на такі пригоди носив завжди при собі застромлену в пазусі сорочки; мусив нею добре роздвбати те місце в п'яті, де всадився терен, мусив розпорпати шкіру, поки терен не почав рухатися і я, хилитаючи ним, не видобув його настільки догори, що міг захопити тупий кінець нігтями й витягти його з п'яти. Ну, для мене се не була ніяка дивниця, але все-таки се потягло кілька хвилин. Тим часом мої товариші добігли вже до ріки, поскидали із себе шмаття й з радісним криком та вереском поскакали в чисту, неглибоку воду. Я ще сидів на стежці, і довбав свою п'яту, та із завистю чув їхні радісні голоси, чув, як вони у воді хлюскалися та били ногами або з вівканням оббризкували себе долонями. Та ледве я встав і пустився бігти до них – почув нараз іздалеку якісь тривожні окрики. Хтось на дорозі, але досить далеко від купальників, кричав щосили:

– Діти, геть із води! Діти, геть із води! Повінь надходить!

Але діти в купелі так були зайняті своїм плюсканням та вівканням, що й не почули того крику. Я лечу, як тільки можу з пробитою ногою, запинаюся на перелазі – і в поспіху беркиц¹ догори ногами в рівчак. Зриваюся, увесь захляпаний, і перескакую через рів, вибігаю на дорогу – і моїм очам являється страшенне видовище. На півхлопа заввишки котиться буро-жовтий вал у ріці, займаючи всю ринь² від берега до берега, і валить швидко, як буря, долів Черемошем із громовим гуркотом. Десь там у полонині нагло прорвалася хмара, у тіснім видолинку збовдурилася вода й, несучи із собою кльоци, свіжо з корінням вирвані смереки

¹Беркиц – раптом упасти, перекинувшись.

²Ринь – берег або дно річки з крупного піску, гравію, гальки.